

LITERATURA PIRINENCA I DISCURS PIRINENC

Resum

En el nostre article considerem la producció literària de temàtica pirinenca fins a mitjan segle xx. Anàlitzem el conjunt a partir d'una dimensió geopolítica i una dimensió sociològica, ambdues estretament imbricades. En la primera dimensió contrastem les obres provinents de l'Estat francès amb les que provenen de l'Estat espanyol. En la segona dimensió prenem en compte l'extracció social i geogràfica dels autors. L'aplicació d'aquestes dues vies a l'anàlisi ens fa veure diverses circumstàncies: en primer lloc, que la història de l'aparició de la pràctica excursionista i pirineista propicia una manera determinada de veure la muntanya i els qui l'habiten; atès que aquesta pràctica apareix en el si d'elits socials i intel·lectuals que presenten trets prou diferents a banda i banda, reflecteix un rerefons ideològic i sociopolític i hi estableix una dinàmica de retroalimentació que tindrà també resultats prou distints. En segon lloc, com que els autors poden o no provenir de l'àmbit pirinenc mateix, hom es pot plantejar si existeix una literatura sobre la muntanya i una literatura de la muntanya (aquesta seria produïda pels pirinencs mateixos). Si més no, en una determinada època i a l'Estat francès hi ha un contrast clar entre algunes obres que constitueixen una certa literatura dels pirinencs ambientada a la muntanya i la literatura sobre els Pirineus produïda per autors no pirinencs. Possiblement perquè no s'expressa en francès, la primera és senzillament ignorada.

Hi ha hagut, doncs, una literatura dels pirinencs que es caracteritza, entre altres coses, pel fet que transmet una visió molt menys paisatgística de la muntanya i no utilitza la denominació "Pirineus". Paradoxalment, aquesta forma d'expressió autòctona apareix allà on el context polític hi és del tot opac. Per contra, en el context català hi ha una receptivitat molt més clara envers l'autoctonicitat, fins i tot (o sobretot) en el món excursionista, però no trobem una veritable expressió de l'autoctonicitat i sí una certa variabilitat que es mou entre la idealització o el tòpic i la simple observació amb notes de geografia humana.

Abstract

This article deals with literary production with Pyrenean subjects until the middle of the 20th century. The whole is analyzed from a geopolitical and sociological dimension, both of them closely linked. In the first dimension, the literary works from the French State are contrasted

Jordi Suïls Subirà
Universitat de Lleida

with the ones from the Spanish State. In the second dimension we take into consideration the social and geographical origin of the authors. The application of these two ways of analysis shows several circumstances: on the one hand, the beginning of the practice of excursionism and “Pyreanism” leads to a concrete way of seeing the mountains and those who live there. Since this practice appears in social and intellectual elites which have got different features on one side and the other of the Pyrenees, it reflects a socio-political and ideological background and establishes a retro-alimentation dynamical that will have quite different outcomes. On the other hand, some authors may be from the Pyrenees ambit itself, while others may not. So, we should distinguish literature about the mountain from literature from the mountain (produced by authors from the Pyrenees). Nevertheless, during a particular period, in the French State there is a clear contrast between a literature made by people from the Pyrenees and whose action happens in the mountain and a literature about the Pyrenees but produced by authors who aren't from there. The first one is simply neglected, possibly because French is not its language.

So, there exists a literature from the Pyrenees which transmit a much less landscapist vision of the mountain and does not use the name “Pyrenees”. Paradoxically, this way of autochthon expression appears where the political context is completely opaque. On the contrary, in the catalan context there is a clearer receptivity towards autochthony, even in the excursionist world. However, we can not find a veritable expression of this autochthony, but certain variability between idealizations, topic o simple observation with human geography notes.

El tema d'aquest article és la interpretació del discurs literari sobre el Pirineu, tenint en compte els condicionants socials i polítics, en els darrers anys del segle XIX i el primer terç del segle XX. En darrera instància, es proposa una anàlisi d'allò que els autòctons han dit o diuen sobre la muntanya, prenent el discurs literari com a exemple i punt de partida d'un estudi que ha de moure's, entenem, en dimensions interpretatives diverses.

Volem remarcar la importància del període d'acord amb el fet que es tracta del moment en què es consolida, per una banda, el coneixement de la muntanya pirinenca per part de les elits urbanes, associat, per altra banda, a la institucionalització de la pràctica excursionista i a la voluntat de planificar, també institucionalment, la gestió del territori. Tot això lligat amb la consolidació d'una visió urbana del món immediat que es troba relacionada amb l'estètica del tardoromanticisme i la ideologia emergent lligada al positivisme científic.

Pensem que pot ser aclaridora, en aquest sentit, una comparació entre el que passa al vessant meridional i el que passa al vessant septentrional, tenint en compte que es tracta de dos contextos polítics diferents, l'un dels quals es caracteritza per una planificació radial i centralitzadora de les relacions territorials intraestatals i l'altre per l'autoafirmació, per la via d'implantar formes de gestió política amb caràcter pseudoestatals, d'identitats que contesten les pretensions centralistes emparant-se en la pervivència d'unes realitats culturals i històriques distintes.

En qualsevol cas, aquest darrer punt, és a dir l'existència de realitats culturals (en especial lingüístiques) autòctones, ben diferenciades davant de la que s'erigeix, per les raons que sigui, com a representativa de l'estat, és un fet a ambdues bandes.

Prenem en consideració els textos d'escriptors excursionistes francesos (incloent excursionistes *avant la lettre*) com ara Saint-Amans; escriptors "localistes", en especial el luixonès Bernat Sarrieu; altres que compten amb un projecte nacional, com ara el cas de Miquèu de Camelat; excursionistes catalans, com ara el cas de Juli Soler i Santaló; un escriptor que emplaça el seu discurs entre el localisme i l'espai nacional català, Anton Navarro; i l'escriptor que tantes vegades ha estat presentat com a patriota romàntic, Jacint Verdaguer, el qual, tot i que no el citarem directament, té un pes important en l'obra de tots els escriptors esmentats tret de Saint-Amans, per motius purament cronològics.

Com a referents teòrics, podem esmentar Francesc Roma (sobre la construcció de la identitat, i el discurs relatiu al paisatge de muntanya); Serge Briffaud (amb una anàlisi similar però aplicada al context francès); Jordi Martí-Henneberg (sobre el paper de les associacions excursionistes, especialment a Catalunya); Henry Beraldi i altres autors que parlen sobre el paper dels excursionistes al Pirineu; o l'aportació dels estudis dedicats a la creació literària, com ara l'anàlisi de Jean Fourcassié en la seua prou coneguda antologia del motiu pirinenc en el Romanticisme literari.

La raó per la qual donem importància a l'excursionisme és que aquest dóna forma a una imatge de la muntanya que se sosté sobre la representació que les elits intel·lectuals es fan del país. Més enllà, en general, la literatura de temàtica pirinenca ajuda a construir i és construïda pel pensament dominant al si d'aquelles elits, amb la seua tradició particular i l'apropiació de les innovacions ideològiques del moment. En aquest sentit, no ens trobem davant d'un gènere discursiu gaire diferent del que es dedica a la descoberta de nous territoris, prou nombrosos en el període que ens ocupa, encara caracteritzat pel colonialisme i la recerca d'indrets exòtics pròpia de la sensibilitat romàntica. El tret particular, en aquest cas, és que tractem amb territoris *interiors* als àmbits on es produeix el discurs que analitzem (evitarem ara la discussió sobre aquesta interioritat i els criteris que la sostenen, tot i que no se'ns n'escapa la pertinència).

Cal dir que, si l'excursionisme pot donar testimoni dels components ideològics del tipus que siguin, és veritat també que l'expressió que se'n fa és ben diferent si considerem l'excursionisme francès al costat de l'excursionisme català. Notem, però, que la visió francesa per un costat i la catalana per un altre representen respectivament, en el millor dels casos, una visió des de l'estat i una visió des del pseudoestat, i, doncs, ofereixen respectivament allò que els seus receptors a banda i banda ja han establert sobre el paper d'aquella muntanya remota en l'existència de la nació: perifèria llunyana, avantsala de la península i pràcticament del món africà en un cas; espai que demana ser incorporat, en alguna mena de lloc honorable, en la construcció de l'àmbit d'una pàtria encara dispersa en l'altre.

Tal com podem veure desenvolupat per autors diversos, pel que fa a la descripció i als judicis sobre la vida dels pirinencs, l'excursionisme incipient francès practicarà i establirà un ventall discursiu que va del menyspreu obert fins a la idealització, si no és que hi ha una indiferència total cap a l'aspecte humà de la muntanya, tal com mostren els textos 1 i 2 respectivament.

1. J'avais laissé les SISTEMA VEGETABILIMUM de Linné sur la table, près de mon lit. Ce livre fut l'objet de la curiosité générale: il fut ouvert, feuilleté, parcouru mille fois des yeux avec le rire stupide, l'étonnement et le mépris qui caractérisent si bien le dernier degré de l'ignorance imbécile. (Saint-Amans [1748-1831]: *Philosophie Entomologique*, Agen ca. 1800, p. 22; a partir de J. Fourcassié: *Le Romantisme et les Pyrénées*, Paris: Gallimard, 1940)

2. Le Marquis d'Azor avait tout fait disposer, pendant cet intervalle, dans les environs de la grotte souterraine du bourg de Campan, pour une fête galante [...]. À peine les dames avaient-elles mis pied à terre et pris possession de cet agréable séjour, que, d'une voix unanime, elles s'écrièrent: "Oh! Quelle charmante habitation; nous voilà comme au milieu du temple des Muses". Dans l'instant parurent les bergers tenant chacun une bergère par la main, et dans le même moment ils firent retentir les airs du son de leurs musettes, fifres, tambourins et hautbois; les oiseaux d'alentour, animés par ces sons, parurent empressés d'y mêler l'harmonie de leurs chants [...]. Les bergers, attentifs jusques aux moindres mouvements, formèrent dans l'instant plusieurs danses, les unes au son de leurs instruments, les autres à celui des chansons basques et béarnaises. On aurait dit que le dieu de l'amour présidait au milieu de cette brillante jeunesse; la légèreté de leurs danses, la douceur de leurs chants, la finesse de leur taille et le coloris naturel qui relevait le mérite de leurs traits, ont fixé tous nos regards. (Lerouge: *Passe-Temps agréables des eaux minérales de Bagnères-en-Bigorre*, Paris: chez M. Lerouge, 1785, vol. I, p. 32 ; a partir de Fourcassié)

És el cas general del que podem anomenar la visió exocèntrica, la que manifesten aquells que *van* a la muntanya i en parlen un cop tornats. Exemples d'aquest estil són Ramond de Carbonières o Russell, prou coneguts per la intensitat o la durada llarga del contacte que van mantindre amb la muntanya. Ara: hi ha, al costat d'aqueix, un lloc per a una visió interna transmesa pels que podem prendre com a muntanyesos? Si n'hi ha, és ben poc conegut, perquè els condicionants han pesat tant sobre el discurs com sobre el metadiscurs: el discurs és el de Ramond, o Russell, o Saint-Amans, o Verdaguer, o Victor Hugo, etc. El metadiscurs és el de Beraldi, o Fourcassié, o el treball d'Escudier sobre les ascensions a l'Aneto. El metadiscurs ha ajudat a construir una imatge de literatura pirinenca que és practicada sempre pel pirineista, i no pel pirinenc. És aquesta la raó de la inclusió de Verdaguer en el treball d'Escudier, encara que no coincideixi ben bé amb el cas comú de pirineista pres com a referent pel mateix Escudier, però que tanmateix es correspon a grans

trets amb el principi aplicat per Beraldi en la introducció als seus *Cent ans aux Pyrénées*: “L’idéal du pyrénéiste est de savoir à la fois ascensionner, écrire, et sentir. S’il écrit sans monter, il ne peut rien. S’il monte sans écrire, il ne laisse rien. Si, montant, il relate sec, il ne laisse qu’un document, qui peut être il est vrai de haut intérêt. Si —chose rare— il monte, écrit, et sent, si en un mot il est le peintre d’une nature spéciale, le peintre de la montagne, il laisse un vrai livre, admirable.”

Ara bé, hi ha certament un discurs literari autòcton nascut, en part, en el context social del termalisme i del pirineisme del darrer terç del segle XIX. Aquesta mena d’altra banda del mirall es trobaria reflectida, per exemple, en la visió manifestada pels qui fan de guies (més o menys professionals, més o menys improvisats) d’aquells que s’enduran normalment el renom a causa de gestes que haurien hagut d’esperar encara algunes dècades sense la intervenció dels guies mateixos. Bernat Sarrieu, l’escriptor luixonès, mostra la consciència d’aquesta circumstància social i hi respon amb ironia en un passatge de la seua comèdia costumista de 1908 (vegeu el text 3; per als textos occitans, hem adaptat la grafia original a la grafia clàssica actual en els casos en què el text en presentava una altra, tret que ens interessés mostrar la forma original, com passarà més avall).

3. Acte I. Scèna III

MARTIN. — Hèp, Janon? Tà on vas tan decidat?

JANON. — Tà enlòc...

MARTIN. — E per’querò, dab aqueth bordon ena man...

JANON. — ‘Uè. Autant bordon coma agulhada, en non aué-i ne hèr ne agulha.

MARTIN. — Bota-i eth hèr donc, pren-te eth mès bon morralet e segueish-me. Qu’è besonh d’un segon tà ua excursion de cap ara Vath de Lis e as Grauèrs de Castilhon e de Carabieules. E, sabes, es mèns cliants non son cap es prumèri venguts. Qu’ei *el Señor Marqués de Dueros y Plata*, e tanben *Mylord Hekydeanness*, dus nòmms de bon signe, ja te n’avises. Aqueri pècs que s’an botat en cap que pusqu’èran dus que les caliá un guida tà cad’un. Alavetz, jo que marcharè tath espanhòl, pr’amor que... *hablo un poquito la lengua castellana*, e tu que parlaràs tath anglés, e, quan et demande s’ei arribat a on cau, “Ò, i ès”, ce l’arresponderàs, e qu’au veiràs tot sec *hè’t cair dinèrs* ena bosseta.

JANON. — Mèn brave Martin, non m’as pas auitat a dret aqueste maitin. Que se n’anen tà diable aqueri estrangèrs: non sò cap encara d’avís de ‘nà-me’n hèr copar eth còth per gorcs, tumenèjas e badèrs pr’amor d’aqueri badòcs, e tot aquerò per quauqua piastra. Be’m pensi plan d’aué’m trobat mielhor qu’aquerò! (*Aquiu, tot sec, mossegà’s es pòts*).

[I encara més endavant, en una escena on Martin canta tot sol la suposada bellesa de les muntanyes, a les quals anomena “sèrras d’òr”; darrere el terme hi ha un sentit molt més prosaic que el que es fa aparent en un principi:]

Acte II. Scèna II

MARTIN (*que canta*). —
Claras pradas
adoradas
deth mèn còr.
Flòcs blanquiosi,
celhs nheusi,
sèrras d’òr..., sèrras d’òr..., sèrras d’òr...

JULIAN. — E be, non tròbas pas era fin?...

MARTIN. — Mair-non, non la tròbi pas encara, mès si-fèt çò que ven après:
Se quin luden es tòns lonas
ath solei esbloeishent!...
(*Que lhèua era man de cap ath cèu*)

JULIAN. — Hòu, qu’ei nets!...

MARTIN (*sense troblà’s*). —
...Devath es vòtas ardonas
que hèn coma camps d’argent..., camps d’argent...,
camps d’argent...

JULIAN (*qu’au pren eth braç e qu’ensaja de continuar*). —
...Qu’escatejan, qu’escatejan...

MARTIN (*en arreculà’s*). — Cara’t, cara’t, vè’n! Tot çò que i a de bèth ja ac è dit jo: “Sèrras d’òr” e “Camps d’argent”. Pr’amor que’n son, d’òr e d’argent, aqueras sèrras de Lis, tà nosauti guidas: ath diá de ue aumens qu’en son estadas tà jo. Adishatz, e Diu vos benadesca, Lord Hekydeanness, e Señor Marqués de Dueros y Plata! A Justin deth Piòc qu’auetz acaperat d’escuts, e a jo de luïdòrs, bien ganhats... Pirineïstas coma vosauti non se’n tròba tretze ara dotzena, valenti mès que tot... enas calèshas, qu’aucitz eth ors a còps de carracas e qu’arreportatz deth cap dera sèrra es minerèrs qu’es vòsti guidas vos van cercar (*que’s freta eth darrèr*), en esquiçà’s es culòtas, mair-òc-uèra... Aumens, aumens qu’ètz generosi. Que mos pagatz eth landò, tà tornar, e que mos tractatz coma princes... E Julian deth Fiulet (*Qu’au balha un patac sus era espatla*) que non diderà pas que non! (Sarrieu: *Eth drac, o era carrolha d’òr*, 1914)

La creació literària de Sarrieu es desplega entre la comèdia populista i la poesia amb altes pretensions estètiques, com ara en el cas de *Pirena* (text 4). *Pirena*, malgrat que és una recreació del mite d'Hèrcules i del naixement mític del Pirineu, tot prenent el model literari de la tragèdia grega clàssica i tenint Verdagner com a referent estètic central, es caracteritza per un localisme conscient manifestat en l'adopció d'una grafia extremament fonètica: noteu la grafia que correspon a la pronúncia de -n en *taberŋ* o *admiraciouŋ*, o el contrast micro-dialectal entre la varietat que parla el cor de fades i la que parla Pirena (amb terminacions en -a, com en *Pirena, clara, serena* en el primer cas, que corresponen a -o, com en *Pireno, fébblo, inèrto...* en el segon); la cura a l'hora de reflectir els contrastos de la llengua parlada sembla paradoxal al costat d'una pretensió literària important. Cal dir, tanmateix, que bona part de l'obra de Sarrieu està perduda, o inèdita i expressament oculta pels qui n'han estat "receptors", la qual cosa no ens permet de fer-ne una caracterització més àmplia.

4. Antistròfo lèro.

EC CÒR

Mai-chi, noates *taberŋ* que l'admiram, Pirena,
 mès em plours que nou n'èm;
 admiraciouŋ qu'auém saja, clara, serena;
 douŋc tu, hè couma hèm.
 Nou-s cau cáp estacá talaménz ac-qui pase:
 qu'en pouri'-òm puch aué?
 Imitá's sŋez bertuts, s'ei dinne qu'òm agg hace,
 ja'i hè tout ed deué.

PIRÉNO

Admiraciouŋ qu'auét, mès fébblo, mès inèrto,
 herédo; se s'em bá, nou-n sentit era pèrto!
 Qu'en èt quitez atau a bouŋ counde; mès jou
 mès de deué qu'em béi, premou qu'è mès d'amou!
 È quan çò de mès bètch qu'òm pousque ja councébe
 en un òme preŋ còs, ec qui-òm béŋ de 'rrecébe
 em palai nòste, nham, pasá qu'au licharè
 è justiciè 'na soul pem mouŋ que partirè? (*Pireno*, v. 201-232)

Pels mateixos anys, l'escriptor bigordà Miquèu de Camelat, petit botiguer del poble d'Arrens, pren un compromís més fort que Sarrieu. D'entrada, el seu plantejament lingüístic és més seriós com a projecte d'abast ampli, tal com veiem en alguns fragments de la correspondència adreçada al seu deixeble Andrèu Pic, al qual anima a fer ús del bearnès com a model lingüístic cridat a esdevenir referent de tots els escriptors gascons:

5. Si, que començas d'aver lo biarnés en mans e que t'i haràs. Lo dia on siatz cinquanta lanusquets, bigordans e armanhaqués a manejar la parladura sobirana e classica de la Gasconha, bèn, que i averà quauquarren de cambiat. Mès qu'ei pròsa, pròsa, pròsa e sus tot subjèct qui'nse cau, e sus totes las revistas e jornaus. Que n'èm a las òras 1875 deus catalans, quan escrivèn per amor de Patria... (*Letres causides de Miquieu de Camelat à Andrèu Pic*, p. 10, 27 de juliol de 1933)

Cal dir que Camelat comparteix amb Sarrieu i amb altres occitans el referent de Verdaguer:

6. Com plan, que l'aví arrestat en 1903, quan podoi har coneishenças dab l'*Atlantida* de Verdaguer; e espia que lo men navau cant qu'ei de luenh ua imitacion deu còr de las isclas grecas. (*Letres causides de Miquieu de Camelat à Andrèu Pic*, p. 51, 18 d'agost de 1945)

I dóna a partir d'ací un punt de vista personal del paisatge pirinenc, tal com podem veure en comparar un text, el de Delfau, que aplega alguns dels tòpics romàntics (l'home sol enfront de l'escenari carregat de bellesa terrible, la vida i la mort indestriables que compareixen d'una manera solemne...) amb un fragment on el mateix paisatge és vist com una al·legoria de la pervivència difícil d'un poble: text 7 vs. text 8, respectivament. Així doncs, mentre que en un costat es va a la recerca de la bellesa del paisatge en sí, tot i que òbviament com a cosa carregada de sentit intemporal, en l'altre s'adopta un estil pràcticament exhortatiu i una apropiació molt instrumental de la visió del paisatge, tal com es posa de manifest en l'inici de *Morta e viva*, un dels poemes més representatius (tot i que força desconegut) de l'obra de Camelat.

7. Cette montagne frappe les regards par sa forme amphitéatrale; c'est une suite de marches d'une roche blanchâtre qui montent jusqu'à la cîme. Les sapins les couvrent jusqu'au sommet; mais ils sont fort épars, parce que leurs racines ne trouvent presque pas de terre sur ces roches; on en voit un grand nombre abattus çà et là. Plusieurs qui sont morts de vieillesse se tiennent encore debout, et présentent leurs troncs desséchés et blanchis, à côté de la verdure de ceux qu'ont respecté les avalanches, ou de celle des jeunes plants qui s'élèvent au milieu des cendres de leurs pères. Ce bois offre un désordre singulier, et une image de vie et de mort, qui parle aux yeux et à la pensée. (Delfau: *Voyage au Pic du Midi de Pau*, éditions Cairn, Pau 1997, p. 35)

8. Que's pareish qu'ès au hons de la toa corruda
e que's deu acabar maugrat tu! Qu'ès au hons:
com l'avet darrigada a la còsta peiruda,
e s'eishascla aus penents e passant-se'n turons,
e s'apotjant, de cap a punta en l'arralhèra,
s'ei esclitada en prims escalhs d'ua halhèra,
entre las pèças deus grans bòcs, era, l'aulhèra... (Camelat: *Morta e viva*, I, v. 99-105)

No es vol oblidar, amb això, que el text de Delfau precedeix en un segle el de Camelat. El que interessa ací és que la visió del Pirineu tendirà a ser políticament asèptica entre els excursionistes-escriptors francesos que vindran després de Delfau (quan aquesta sensibilitat romàntica els començarà a semblar sensibleria, senzillament deixaran de fer-ne ús i es limitaran a una narració menys centrada en aspectes paisatgístics); per contra, entre els occitans (com a mínim entre alguns occitans) apareix una reinterpretació del paisatge romàntic en clau patriòtica. I aquesta reinterpretació, en el cas que ens ocupa ara, es fa en favor d'un projecte nacional gascó. El model és clarament Verdagner i els escriptors catalans, als quals pren com a germans al costat dels provençals: textos 9 i 10.

9. Totun, d'autas nacions be's son reviscoladas?
Mantuas qui laurèn cap-baishas dens lo soc,
be copan, quand s'escad, e julhas e moladas!
Nosauts, non tornarem l'espurna au noste moc?
Non saberem, capsús deus pueis on èm vitara,
parlar de glòrias o malaürs a hauta cara,
e d'un grand pòple qui ei dit mort per'mor que's cara? (I, v. 183-189)

10. Catalans, Provençaus e Gascons, lhevatz-vse!
Lo desesper,
la mala-bèstia,
qui la nueit e lo dia e per pausas non drom,
que'u n'apotgèm dab l'òrre compair, lo Desbromb. (IX, v. 101-105)

Per contrast amb altres escriptors del moment, com per exemple l'aranès Jusèp Condò, Camelat no fa pas una imitació de Verdagner (Condò ho fa fins a l'extenuació), però utilitza el model en un sentit similar a aquell, és a dir en el fet que pretén crear una literatura prou més propera al poble (d'acord amb el posicionament ideològic que sosté la seua obra, tant literària com d'anàlisi sociopolítica). Així és que podem contrastar, a tall d'exemple, el tractament de la història de Lampeja en Verdagner i en Camelat. L'episodi relata la fugida de Lampeja i el seu jove espòs encaçats pels seus enemics. La fugida és dramàtica i el final és tràgic (l'espòs assassinat i l'esposa segrestada i portada a terres musulmanes), però, mentre que Verdagner centra l'acció en la història, Camelat la pren com a cosa gairebé secundària. En tot cas, Camelat hi fa prendre part al poble, representat pel pastor com a personatge central al costat de les lluites de l'aristocràcia: textos 11 i 12 on, respectivament, apareix un pastor davant la mirada oculta dels esposos i, tot seguit, aquell deixa anar el que sembla un monòleg sense importància. Notem que el pastor no monologa; en realitat, dialoga amb el seu propi ganivet ("eina miraculosa del muntanyenc"), en un descens al detall de la quotidianitat pastoral que Camelat converteix en el centre del relat:

11. Mès, qui sòrt aqui, coma a l'escapada,
sus lo bòsc que l'auga escarrabelhè?
Dens la soa man, ne l'arc ne l'espada,
mès baston d'agrèu, mès baston d'aulhèr.
Lèu los dus qui, davant de l'espeluga,
e cercavan quau ei lo qui pugè
s'esconen, eth, per era qui pauruga
deu vòl de quauque huelha a l'esvarièr. (IV, v. 120-127)

12. La ièrba qu'a dus pams, l'aulha non bèla,
madura qu'ei l'ahraga en l'ahragar;
servint-me d'un calhau com d'escabèla,
vitara que pinhèi tà m'esvagar.
Qu'èi, jo, lo còp de man d'un minja-bròja;
qu'ei dias, uelhòts mens, be vs'i vedetz?
Pinhem ua horcèra a la mistòja;
vejam, quin s'i hèn drin los mens didets!
Suu bòi d'averanhèr, sec com l'espiga,
permà! Qu'escriverèi los bens de Diu:
es-hlors, grans de balharc, aurongla o piga.
Amanaja't! Suu sòu arrajadiu,
hè-t'i, mon coteret, en l'òra bona,
utís miraclejant deu montanhòu,
las reinas, dab suu cap ua corona,
n'averàn coma l'amiga un tau lilòu.
Peishetz, aulhetas mias; lo pinhaire
que s'i hè, com jamei non s'i hasó,
enlà deu vira-hòu e deu honhaire.
Per ara, que s'acaba la cançon! (IV, v. 132-151)

Morta e viva, al qual pertanyen els fragments que hem citat, és un poema on Camelat presenta, com a narradors, vuit poetes que pugen al cap del pic d'Aussau. Allà relaten els passatges més importants de la història de Gascunya. En aquest cas, la muntanya és vista com a refugi de l'amenaça externa, especialment l'amenaça lingüística. Notem, doncs, el contrast amb la imatge de la muntanya com a lloc allunyat on anar a cercar l'exotisme o la fugida: text 13.

13. Tandes amics, tandes mèstes qui enqüèra
n'an pas lenga-mudat! Pinsan marin,
esbarrit dens la hèsta suber-bèra
carà'm, s'at sabí har, que deverí.

Mès, que'm pechigatz, tanben que desclavi.
Capdau, la mia canta, drin de brut,
abans que lo francés en plen n'acabi
de croishí'ns que harèi deu cap-borrut. (IV, v. 36-43)

Aquí també hi ha fugida, certament, però no cap a espais llunyans sinó en forma de repliegament cap a l'interior del propi país.

El testimoni de l'excursionisme és tot un altre al sud dels Pirineus. Entre els catalans, l'interès per la cultura i la llengua dels pirinencs és implícita en la ideologia mateixa del moviment excursionista. El patriotisme i la voluntat de construir un país a partir del coneixement de tots els seus aspectes paisatgístics, culturals i històrics són dos components que han estat prou explicats per Francesc Roma o Jordi Martí-Henneberg entre altres. El testimoni de Soler i Santaló, un dels considerats fundadors de l'excursionisme català, és prou explicatiu en el text 14.

14. En el que han sigut conservadors aquests dos pobles, malgrat sons contactes amb les terres baixes, és en sa parla, que si bé ofereix alguns girs especials, en el fons pot considerar-se comú a les dues valls.

El transcendental fet que s'obrà a darrers del segle XV, amb la unió de les corones d'Aragó i Castella, portà temps a venir, per conseqüència, la castellanització de la primera, i amb això la destrucció dels dialectes pirinencs, que s'estenien des de la Catalunya fins a les terres basques, i que oferien totes les modalitats pròpies de la respectiva influència en raó de sa major o menor proximitat a una o a altra. Avui s'hi troben encara vius aquests dialectes en moltes d'aquelles arraconades comarques, i en major o menor grau, puix si bé en algunes, com en les de Canfranc, Tena i Broto, l'obra invasora ha sigut més completa, en altres, com a les de Gistain i Bielsa, aquesta no ha pogut acabar d'abatre sa força [...]. Aquí, doncs, torna a aparèixer de sobte la transició que s'observa, seguint les comarques pirinenques de l'Aragó, des de Benasque a Bielsa, per on es va fent veure la influència de la potent llengua catalana i fins en la proximitat de les terres de llengua basca. (Soler i Santaló: "Les valls d'Ansó i Hecho [Pirineus d'Osca]").

La sensibilitat romàntica, prou present també en la ideologia de l'excursionisme català, és un lligam entre la pràctica del pirineisme i la pràctica literària amb un fort component patriòtic. L'escriptor-excursionista va a la muntanya i hi cerca les fonts mateixes de l'esperit del poble català. El mite de l'origen pirinenc del poble català és, doncs, un producte de la sensibilitat romàntica. I qui diu l'origen pirinenc del poble vol dir abans que res les fonts de la llengua. Així és com ho trobem en Jacint Verdaguer, i també en Anton Navarro, un poeta ribagorçà que podem posar en paral·lel amb Camelat pel seu discurs patriòtic i per la voluntat d'integrar el Pirineu en un projecte nacional i lingüístic (textos 15 i 16):

15. Per fi jo l'he guanyada, l'altívola cimera
que, com gegant ciclopi, domina el Pirineu;
per fi ja l'he trobada, ma pàtria vertadera,
jo que he voltat la terra com un perdut romeu.

.....
Negres abims em volten on té son jaç la fera
i balmes on sos tràngols l'Etern ha congriat,
i munts de neus eternes que fan de capçalera
als penyalars granítics que el torb ha cabussat.

.....
Ressuscitades troba ma somiosa pensa,
com per la veu potent d'un nou Ezequiel,
les races que passaren com una rua immensa
que, no tenint prou terra, volgués muntar al cel.

.....
Retornarà entre naltres la raça vencedora
com eixos pins que broten cada any entre la neu?
Escoltaran encara el crit de "Via fora!"
del Montserrat les crestes i els cims del Pirineu?

.....
Oh, sí! Que encara ens resta la fe dels nostres avis
i escau encara dur-ne la barretina al front,
la parla catalana encara endolça els llavis
i nostres naus encara van a voltar el món! (Navarro: "En el cim", *Pirinenques*, 1903)

16. Comte Roger, la Ribagorça et plora
des de Benasc la vella a Vilaller;
tu llençares el crit de "Via fora!"
contra els fills de Mahoma, heroic guerrer.

.....
De la Ribagorça l'ancestral fermesa
Tu dugueres al cim de tot honor,
Tu aixecares el burg de Castanesa,
Hug generós, mig rei i mig pastor.
Encara hi van al juny les grans ramades,
aigües amunt, pel desolat camí,
poblant ses praderies encantades,
plenes de flors, com un immens jardí.

Encara Comadelo alça la testa
coronada de neus, roja de sang,
i dels pinars de Seu en la floresta
encara hi posa el maig el lliri blanc. (Navarro: *Poema del Ribagorça*, 1929)

Quin és, doncs, el contrast entre Sarrieu, Camelat, Navarro i encara Verdaguer? En general, comparteixen una mateixa sensibilitat. Sarrieu, Camelat i Navarro tenen Verdaguer com a referent estètic, i les diferències deriven de l'habilitat per a integrar aquell model en un discurs propi i original. Es podria dir que tots tres poetes comparteixen un mateix projecte, però el context sociopolític, al nord, és opac a tota expressió de l'autoctonicitat, en aquest cas pirinenca, si no és des del punt de vista dels folkloristes. Al sud, per contra, hi ha una continuïtat entre l'expressió de l'autoctonicitat pirinenca i el projecte de construcció nacional català. Especialment en observar els escriptors del vessant nord, i tenint en compte el context sociopolític, ens trobem davant de l'assaig fracassat de construir una forma d'integració entre paisatge i identitat cultural. La situació paradoxal és que, allà on les ideologies dominants o, si es vol, els mecanismes de gestió politicocultural del territori tendeixen a ignorar allò que es presenta com a reacció autòctona (que no deixarà de ser, en cap moment, un intent marginal i molt minoritari), és potser on aquesta expressió autòctona es manifesta més deslligada de la idealització patriòtica i recorre als referents populars més immediats. És així que ni Camelat ni Sarrieu no s'escapen del discurs patriòtic o fins i tot pseudonacionalista en el primer cas, però en una o altra mesura, i especialment en el cas de Camelat, es vol invocar la sensibilitat del poble tot presentant-li els referents més immediats (les imatges de la seua quotidianitat) amb la voluntat d'exalçar-los. Com a mostra, aquest fragment de *Belina* (text 17), on el relat dels pastors integra al màxim els elements que en configuren l'entorn:

17. “Lo capdèth d'Arroian, mepresós qu'u vomí:
“Las arrasics, de nèu gohidas,
que traucaràn dab mes de hidas!”

Peus turons que bramavan las vacas: Ma! Ma!
Brostant arrams e non ierbeta,
horrupant nèu au lòc d'aigueta.

—Hèi, vaquetas, qu'èi dit, n'ei pas temps de bramar,
puish que s'ahiscan a la tuma,
d'ara en adès, sorelh e bruma.”

—E, pair, hèi! Aperè lo mainatge en plorant,
ved, lo taure que s'arretira!
—Cara't, pegòt, e vira, vira.

Qu'èran totas aquiú, lo còth long e l'uelh gran,
e l'esquiròla que sonava
lo tauregat qui se'n anava.

Peus turons que belavan las aulhas: Bè! Bè!
Perperejant devath la blanca,
lo mus e la tripa en la hanca:

—Hèi! Aulhetas, lo só l'arruhèca escobè.
Se l'arc deu vrèspe e's ten lahòra,
de tot dangèr qu'èi lo cap hòra.

Dab la nueit, aus braguèrs candelons que's penón,
e los belets e las bramadas,
que's responèn dens las nevadas.” (Camelat: *Belina*, v. 172-195)

En una estratègia d'actualització del discurs literari amb una clara voluntat d'integrar-hi els elements locals, el recurs pot anar des de la simple incorporació dels referents geogràfics fins a la construcció d'un discurs on es vol adoptar, en certa manera, el “punt de vista de l'autòcton”, passant per la caracterització lingüística del text a partir dels trets de la parla local. En els tres autors que podem prendre com a autòctons (Sarrieu, Camelat, Navarro), aquestes estratègies són presents en mesures diverses. L'anàlisi dels textos que ens han deixat, més enllà de la senzilla presentació que n'hem fet ací, demana que els interpretem en diverses dimensions que hi conflueixen en mesures variables i que ens han de donar la base per a una anàlisi de conjunt, que trobem necessària, del que podem anomenar discurs sobre el Pirineu des d'un punt de vista intern: en una manera o altra, allò que els pirinencs expliquen sobre el seu territori parteix de la confluència entre els discursos rebuts de l'exterior i la tradició sociocultural en la qual aquests discursos són integrats; pensar en un discurs intern deslligat de qualsevol “ingerència” pot fàcilment resultar en una actitud purista que no ens mena enlloc, si més no a l'hora d'entendre com els pirinencs expliquen i s'expliquen el seu món *davant* la resta.

Per al moment que ens ha ocupat en els paràgrafs precedents, i que considerem crucial com a definidor del que havia de ser l'incipient segle xx, s'escau prendre en compte la significació de la literatura tardoromànica, la qual cosa ací implica la referència a Verdaguer al costat d'altres (Mistral, per exemple, per als occitans) i l'adaptació d'aquest discurs literari al context particular dels autors; també, lligat amb això, una anàlisi en termes de sensibilitat i sensibilització en relació amb l'element autòcton i el grau d'adopció del que podríem anomenar un punt de vista intern: no hi ha altra manera d'entendre allò que els autòctons

diuen que partint d'allò que nosaltres ja tenim com a propi, i en aquest cas tant ells com nosaltres (si no ens comptem entre ells) trobem un lligam privilegiat en els referents literaris en els quals (o dels quals) s'empelta el discurs de l'escriptor pirinenc; l'element lingüístic no està en absolut deslligat del que hem dit: mentre Sarrieu es replega en un referent localista, Camelat i Navarro entren de ple en projectes lingüístics d'ordre nacional (liderat per Camelat mateix en el primer cas, centrat en l'obra dels intel·lectuals noucentistes en el segon). En aquests dos escriptors, l'obra centrada en el món de la muntanya no deixa de ser vista com l'expressió d'una voluntat d'aportació al projecte nacional i, doncs, cal llegir-la tenint present que hom no parla als veïns més propers sinó a tots els seus compatriotes, i és llavors que el discurs transmet elements de demanda política al costat de components historiogràfics de primer ordre: el missatge posa de manifest un contrast entre el molt que hom ha significat històricament i la poca atenció de què és objecte (en Camelat, es fa explícit que el poble ha oblidat allò que la història ensenya i de la qual cosa la muntanya ha estat bressol; en Navarro, la nació ha de tindre present que, més enllà de la idealització dels espais muntanyencs, hom no vol restar en la marginalitat).

L'actualització dels referents autòctons no és aquí, necessàriament, un simple exercici d'autenticitat sinó que pot ser construïda a partir de la voluntat de fer entrar el que és intern en la resta del món. Si, en aquest inici de segle XX, les elits urbanes malden per fer anar els seus conciutadans a conèixer la muntanya, ara ens trobem a l'altra banda, la dels qui assumeixen la veu dels que han de ser objecte de coneixença, com a agents transmissors en aquesta circulació desigual de coneixences. A partir de les circumstàncies respectives, Camelat només pot fer això *malgrat* unes elits culturalment opaques al component autòcton; Navarro, per contra, pot assajar una certa confluència. Sarrieu, en realitat, no se situa tan lluny del discurs construït des de fora, en optar pel localisme lingüístic (més propi del dialectòleg que de l'artista), la comèdia populista o l'exercici d'idealització mitològica.

Conscient o no, aquest joc de contrastos i d'atribucions a si mateixos i als altres, entenem que ha de ser el punt de partida d'una anàlisi d'allò que els pirinencs han dit i diuen sobre ells mateixos.

Referències

BERALDI, H. (2001). *Cent ans aux Pyrénées* (reedició dels 7 vols. originals). Pau: Librairie des Pyrénées et de Gascogne/Princi Néguer.

BERDOULAY, Vincent (dir.) (1995). *Les Pyrénées. Lieux d'interaction des savoirs (xixe-début xxe s.)*. París: éditions du CTHS.

BRASQUET, Gérard (1978). *Le mouvement des idées politiques en Gascogne chez les écrivains de langue d'oc depuis 1870*. Pau: Per noste (Institut d'Estudis Occitans).

BRIFFAUD, Serge (1994). *Naissance d'un paysage. La montagne pyrénéenne à la croisée des regards. XVIe-XIXe siècle*. Tolosa/Tarba: CIMA-CNRS - Université de Toulouse II/Association Guillaume Mauran - Archives de Hautes-Pyrénées.

CAMELAT, Miquèu de (1898). *Belina*, d'acord amb l'edició de 1978, en "ortografia occitana" revisada per l'autor. Tarba: Nosauts de Bigòrra-Institut d'Estudis Occitans.

CAMELAT, Miquèu de (1920). *Morta e viva*. Pau: Escòla Gaston Febus.

CAMELAT, Miquèu de (1967). *Letres causides de Miquèu de Camelat à Andrèu Pic*. Pau: Marrimpouey Jeune.

DELFAU, Michel (1796). *Voyage au Pic du Midi de Pau*. Pau: Éditions Cairn, reedició de 1997.

ESCUDIER, Jean (2001). *L'Aneto i els seus homes*. Barcelona: Pòrtic [primera edició, en francès, el 1957].

FOURCASSIÉ, Jean (1940). *Le Romantisme et les Pyrénées*. París: Gallimard.

GINEBRA, Jordi (1997). "El mite de la llengua de les muntanyes: algunes referències sobre la des-closa i pervivència d'una constant romàntica", a JORBA, M., TAYADELLA, A.; & COMAS, M. *El segle romàntic. Actes del Col·loqui sobre el Romanticisme. Vilanova i la Geltrú, 2, 3 i 4 de febrer de 1995*, Biblioteca-Museu V. Balaguer/Ajuntament de Vilanova i la Geltrú, p. 157-169.

MARTÍ-HENNEBERG, Jordi (1994). *L'excursionisme científic*. Barcelona: Alta Fulla.

NAVARRO, Antoni (1903). *Pirinenques, a Pla i muntanya. Antologia poètica*, a cura de Joan Cornudella i Xavier Macià. Tremp: Garsineu, 1994.

NAVARRO, Antoni (1929). La balada de l'hivern. *Poema del Ribagorça*, edició i estudi introductor i de Xavier Macià, il·lustracions de Víctor P. Pallarés, Lleida: Arts Gràfiques Bobalà, 2003.

ROMA, F. (2004). *Del Paradís a la Nació. La muntanya a Catalunya. Segles xv-xx*. Valls: Cossetània.

SARRIEU, Bernat de (1908). *Pirena* [orig. *Pireno/Pirene*]. Sarthe: Banhèras de Luishon.

SARRIEU, Bernat de (1914). *Eth drac, o era carrolha d'òr*. Sarthe: Banhèras de Luishon.

SOLER I SANTALÓ, Juli (1909). "Les valls d'Ansó i Hecho (Pirineus d'Osca)", a *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, núm. 178-179.